

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 94 (477) : 378.1 (091) : 929 Лігін

ВНЕСОК В.М. ЛІГІНА (1846-1900) У РОЗВИТОК ОДЕСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Ольга Олійник

Державний економіко-технологічний університет транспорту
Україна, 03049, м. Київ, вул. М. Лукашевича, 19
e-mail: olgaoliinik1984@gmail.com

У другій половині XIX ст. на Півдні Російської імперії почався стрімкий промислово-економічний розвиток. Зокрема, темпами свого зростання дивувала Одеса. У цей період стрімко розбудовуються морський порт і залізничне сполучення, у місті будуються різноманітні майстерні та заводи, унікальна система водогону та каналізації, проводиться активна електрифікація, будується велика кількість громадських і житлових будинків. Усі ці перетворення було б важко уявити без участі Одеського відділення Імператорського Російського технічного товариства.

Створення та розвиток ОБ ІРТТ відбувалось завдяки ентузіазму низки видатних інженерів, діячів науки, техніки та культури. Товариство діяло в Одесі з 1871 по 1920 рр., але розквіт його діяльності пов'язаний з молодим науковцем, викладачем механіки Новоросійського університету – Валеріаном Миколайовичем Лігіним.

Лігін Валеріан Миколайович народився у 1846 р. у Санкт-Петербурзі, й у віці 5 років разом з родиною приїхав до Одеси. Після домашньої підготовки він успішно пройшов іспити до Рішельєвського ліцею, який через рік, у 1865 р. було перетворено на Новоросійський університет. По закінченню фізико-математичного факультету із золотою медаллю, В.М. Лігіна було рекомендовано на посаду викладача механіки на математичному відділенні. З метою підготовки до викладацької роботи Валеріан Миколайович був відряджений на 2 роки за кордон. У 1872 р. Лігін захистив кандидатську, а у 1874 р. докторську дисертації.

Найбільш яскраві сторінки діяльності Одеського Відділення Імператорського Російського технічного товариства пов'язані з його ім'ям. Лігін присвятив 23 роки товариству. У

1897 р., на відзначенні його 15-річного перебування на посаді голови ОБ ІРТТ, В.М. Лігін згадував: «Людська натура рідко задовольняється кабінетною роботою – вона шукає, вона вимагає більш широкої практичної праці, праці прикладної. У 1874 р. після подорожі за кордон з науковою метою та серйозної кабінетної праці – одна особа, що має гучне ім'я у нас у Росії та за кордоном, ви дозволите мені його не називати – запропонувала мені записатися у члени відділення. Я із задоволенням це зробив, розраховуючи, що тут-то я й знайду можливість більш широкої практичної діяльності, можливість застосувати мої теоретичні пізнання» [1, с. 13]. Особа, про яку згадує Валеріан Миколайович – це Сергій Юлієвич Вітте (1849-1915), його дуже близький друг зі студентської лави. Ця дружба буде відігравати дуже важливу роль протягом усього життя В.М. Лігіна.

Отже, прийшовши у 1874 р. до товариства, Валеріан застав його не у найкращому стані: у складі 4 відділів товариства було 73 члени, засідання проводилися нерегулярно. В.М. Лігін вступив до IV-го Механічного відділу та проявив себе дуже активним і дієвим. Вже через рік він був обраний керівником IV-го відділу. Але його дієва натура вимагала більшого. Своєю наполегливою працею він швидко досяг визнання серед членів товариства, його прогресивне мислення та намагання популяризації науки і техніки, щира любов до рідного краю сприяли його обранню у 1882 р. на посаду керманіча ОБ ІРТТ.

Саме з цього часу починається активний інтенсивний та екстенсивний розвиток Товариства. За 15 років, що В.М. Лігін був на посаді голови ОБ ІРТТ, Товариство розширилось до 350 членів. Коло питань, якими займалося

Одеське відділення було настільки широким, що виникла потреба у створенні підрозділів. Деякі відділи – будівничий, архітектурний і механічний – існували з самого відкриття Одеського Відділення ІРТТ. Згодом сформувалися відділи – хімічний, морський, гірничий, воєнний, фотографічний, Постійна комісія з технічної освіти, фабрично-заводський, санітарно-технічний, електротехнічний. Крім того, дуже урізноманітнилися напрямки діяльності:

- з 1882 р. ОБ РТТ почало брати участь у різних промислових і наукових виставках, а згодом проводити і свої (фотографічна виставка 1890 р.; виставка професійної освіти, присвячена 100-річчю Одеси у 1894 р.; 1895 р. військова виставка та виставка присвячена питанням домоустрою);
- з 1883 р. товариство, разом з Київським відділенням Російського технічного товариства, почало проводити екскурсії на різноманітні промислові об'єкти;
- з 1885 р. товариство починає власну видавничу діяльність, виходять «Записки відділення»;
- у 1891 р. була заснована школа десятників будівничої справи;
- 1892 р. сталося відкриття власного будинку ОБ РТТ;
- 1892 р. облаштування 2 лабораторій у приміщеннях будинку: хімічної та фотографічної;
- 1893 р. було відкрито курси ручної праці;
- 1895 р. відкрито курси фотографії.

Засідання товариства проходили за різними адресами: в управлінні Південно-Західної залізниці (за сприяння С.Ю. Вітте, який був членом Товариства і на той час займав високу посаду в Управлінні залізниці), у будинку Одеського міського управління та з 1884 року в Імператорському Новоросійському університеті (у цей час деканом Фізико-математичного факультету В.М. Лігін використовував своє службове положення на користь товариства). При такому рівні активності та постійному зростанню кількості членів, дуже гостро постало питання про власне приміщення. Так, за ініціативою В.М. Лігіна була сформована Комісія для з'ясування фінансових можливостей Відділення з метою купівлі приміщення. Комісія дійшла висновку про неможливість самостійного придбання приміщення. Тоді Валеріан Миколайович виступив з пропозицією побудувати власний будинок Товариства. Скориставшись своїм громадським положенням (4 рази обирався почесним мировим суддею у 1881, 1887, 1890, 1893 роках; був деканом Фізико-

математичного факультету Новоросійського університету; Гласним Міської думи у 1889-1893 р., а також товаришем Міського голови), В.М. Лігіну вдалось заручитись підтримкою місцевої влади та зібрати кошти від заможних людей та організацій міста на будівництво.

25 серпня 1888 р. Міська управа доручила міському землеміру М.М. Дітеріхсу відвести ОБ ІРТТ окреме місце на площі біля Херсонського поліцейського відділку, у кількості 198 квадратних сажнів під будівництво власного приміщення згідно плану, який було затверджено Міською управою. За домовленості з міською владою, будівля була передана до власності міста разом з боргом перед кредитною установою. Таким чином місто взяло на себе виплату боргу з будівельних робіт [2, с. 20-21].

Проектування та будівництво будівлі Одеського відділення було доручено найвидатнішим архітекторам Одеси того часу: проект підготував Е.Я. Меснер, будував будинок – А.О. Бернардацці за участю архітекторів А.Д. Тодорова та М.К. Толвінського й інженерів П.С. Чеховича та М.М. Дітеріхса. Інтер'єри проектував Герман Шеврембрандт, що прикрасив інтер'єри будівлі багатою обробкою (червоне дерево, ліпнина). У будинку було відведено приміщення для ефективної роботи відділів Товариства та були створені класи для занять Школи десятників – ще одного чудового починання В.М. Лігіна.

6 травня 1892 р. відбулась церемонія урочистого закладання будинку Одеського відділення Імператорського Російського технічного товариства. А вже 29 листопада 1892 р. будинок було відкрито для членів Товариства [3, с. 17-18]. Це був перший випадок володіння нерухомим майном в історії Російського технічного товариства.

До дня відкриття будинку було приурочено ще одне святкування – десятиріччя В.М. Лігіна на посаді голови Одеського відділення ІРТТ. Члени товариства презентували адресу підписану усіма присутніми в Одесі членами товариства. Також було відкрито портрет Валеріана Миколайовича, виконаний художником Миколаєм Дмитрійовичем Кузнецовим (1850-1930). Портрет був розміщений у парадній залі будинку ІРТТ [3, с. 30]. На жаль, у липні 2016 р. Одеса втратила цей пам'ятник архітектури. Будинок був розташований по вул. Княжій 1, що зараз відноситься до центрального району та знаходився на балансі міста. Місцева влада затягувала питання його реставрації, будинок перебував в аварійному стані і коли 20 липня

обвалилася частина фасаду и залишки покрівлі, то відновленню будівля вже не підлягала.

Одним з головних завдань ІРТТ було поширення науково-технічних знань. Власне тому у Петербурзі з 26 грудня 1888 по 6 січня 1889 рр. відбувся І-й з'їзд російських діячів з технічної та професійної освіти. Від Одеського відділення Імператорського Російського технічного товариства брали участь В.М. Лігін і Г.Е. Вайнштейн, що по поверненню зробили доповіді [4, с. 4].

З'їзд був організований ІРТТ і мав великий успіх; було прийнято рішення збиратись з періодичністю 1 раз на 3 роки. Для більш успішного практичного значення подібних з'їздів, було визнано необхідним, що підготовка до наступних зборів, а також розробка та впровадження у життя зроблених окремими з'їздами висновків, були покладені на Постійні комісії з технічної освіти, що мали бути утворенні як при ІРТТ, так і при його Відділеннях.

Потім місцем для наступного Всеросійського з'їзду, згідно пропозиції від голови ОВ ІРТТ В.М. Лігіна, було запропоновано обрати Одесу. Через цю пропозицію з'їзду, при ОВ ІРТТ була утворена підготовча комісія з 5 дійсних членів Товариства для розробки проекту організації й утворення Постійної комісії з технічної освіти при Одеському відділенні [5, с. 12].

Постійна комісія з технічної освіти була створена у 1891 р. Основним напрямом діяльності Комісії стала організація професійних навчальних закладів. Комісія відкривала спеціальні школи та класи з навчальними майстернями при фабриках і заводах, загальноосвітні школи для дітей робітників. Головою Постійної комісії з технічної освіти став В.М. Лігін.

До сторіччя міста Одеси у 1894 р. Постійною комісією з технічної освіти ОВ ІРТТ з метою визначення стану й успіхів професійної технічної освіти регіону була влаштована Виставка технічної та професійної освіти. В експозиції брали участь лише місцеві експонанти. До програми виставки входили наступні 5 груп учасників:

1. Чоловічі технічні, ремісничі та професійні навчальні заклади.

2. Жіночі професійні учбові заклади та навчання рукоділля у жіночих загальноосвітніх учбових установах.

3. Загальноосвітні та спеціальні школи для дорослих робітників.

4. Навчання шкільної праці дітей шкільного віку.

5. Навчальні посібники, методички, підручники (друковані, літографовані та писані), довідкові книги, періодичні видання спеціально-

го призначення й інше [6, с. 17-18].

Церемонія відкриття відбулась 21 серпня, у Виставці брали участь 35 навчальних закладів Одещини. За 36 днів – з 21 серпня по 26 вересня Виставку відвідало 11 тисяч осіб. На виставці були представлені експонати майже всіх професійних навчальних закладів м. Одеси. Кошти отримані за відвідування виставки був розподілені на три частини – до каси Одеського відділення, Школі десятників та у Фонд реалізації проекту курсів для робітників [6, с. 21-22].

Завдяки відділу Постійної комісії з технічної освіти ОВ ІРТТ в Одесі було відкрито декілька закладів середньотехнічної освіти – Школа десятників будівельної справи, Школа друкарської справи, Школа годинникового майстрування, Електротехнічна школа, Авіаційна школа.

У 1891 р. відбулася знакова подія для ОВ ІРТТ – організація та відкриття Школи десятників при товаристві. Школа десятників будівельної справи та курси кочегарів існувала з 1891 р.; школа мала такий успіх, що не могла приймати всіх бажаючих. Через 11 років, у 1902 р. класи школи переїхали до сусіднього спеціально побудованого членами ОВ ІРТТ нового будинку. Навчання, поставлене краще ніж у державних навчальних закладах, давало можливість отримати робітничу спеціальність людям незаможного стану та підвищити вже наявну кваліфікацію робітників за порівняно помірну плату. У школі, поряд зі спеціальними дисциплінами, викладалися загальноосвітні предмети. Російську словесність, наприклад, якийсь час викладав П.В. Катаєв, батько письменників Валентина Катаєва й Євгена Петрова.

Відкрившись у 1891 р. як дворічна, до 1910 р. школа стала трирічною, в якій до навчальних дисциплін входили Закон Божий, будівельне мистецтво, «про дороги», землевимірювання, складання кошторисів, креслення, водопровідна справа, вентиляція, гігієна, опалення, малювання, чистописання, фізика, російська мова, географія, історія, арифметика, геометрія, алгебра. При школі була створена бібліотека. Річне утримання школи фінансувалось за рахунок Управління Південно-Західної залізниці, Одеського міського управління, Кишинівської міської управи, Єлизаветградського та Херсонського земств, також за рахунок членських внесків членів товариства. Як правило, випускники школи отримували робочі місця від тих організацій, які фінансували школу.

У лютому 1897 р. на засіданні ОВ ІРТТ, присвяченому від'їзду Валеріана Миколайовича до Варшави, у зв'язку з новим призначенням було

наголошено на його ролі у створенні школи десятників. У пам'ять про це у Школі десятників була введена стипендія імені В.М. Лігіна [7, с. 45-49].

Стрімкий розвиток промисловості Російської імперії в останній чверті XIX ст. виявив гостру проблему нестачі професійних кадрів. У зв'язку з тим, що організація Інституту інженерів шляхів сполучення мала такий великий успіх, уряд використав цей навчальний заклад як зразок для подальшого розвитку інженерної освіти у Росії. У 1828 р. для підготовки інженерів-механіків і хіміків у Росії, у Санкт-Петербурзі був організований Технологічний інститут. Пізніше (у 1868 р.) у Москві було організовано Технічне училище, трохи згодом були відкриті технологічні інститути у Харкові та Томську, і крім них, ще кілька вищих технічних навчальних закладів з інших галузей техніки. Усі ці навчальні заклади були організовані за прикладом Інституту інженерів шляхів сполучення. Вони мали п'ятирічну програму, а студенти з хорошою математичною підготовкою виявлялися на конкурсних вступних іспитах. Це дозволяло починати викладання математики, механіки та фізики на досить високому рівні вже на першому курсі і дати студентам достатню підготовку з фундаментальних предметів у перші два роки. Останні три роки використовувалися для вивчення інженерних дисциплін. Протягом цих років читалися лекції з технічних предметів і від студента була потрібна певна робота в аудиторіях, але більшу частину часу студенти проводили у креслярських кабінетах [8, с. 15-16].

На той час значну роль у розвитку Півдня імперії посідала Одеса (третє за розмірами місто після Санкт-Петербурга та Москви). Вдале географічне положення та покровительство керівників регіону сприяли швидкому розвитку торгівлі та промисловості. Такі темпи розвитку потребували великої кількості професійних кадрів. Багато представників міської еліти приймали активну участь у вирішенні цієї проблеми. Однією з найбільш значимих фігур, у цей час виступав саме В.М. Лігін. Важко переоцінити його роль у розвитку освіти та навчальних установ Одещини кінця XIX ст.

Почавши педагогічний шлях у своїй alma mater – Новоросійському університеті, він присвятив цій справі більш ніж 25 років життя. Працюючи тут довгі роки він зробив вагомий внесок у розвиток Фізико-математичного факультету. Займаючи активну громадську позицію, В.М. Лігін опікувався і загальним станом освіти та грамотності жителів Одеси та країни.

Він входив до різноманітних наукових, громадських організацій і благодійних фондів.

Під його керівництвом і при безпосередній участі було відкрито низку освітніх установ. Кількість народних шкіл збільшилася майже вдвоє, жіночу гімназію перетворено на професійну. Організовано міське 6-класне училище, якому в 1897 р. дали ім'я В.М. Лігіна [9, с. 65-67].

Валеріан Миколайович опікувався питанням створення Політехнічного інституту в Одесі. Саме він підняв це питання ще у 1895 р. на засіданнях Одеського відділення Імператорського технічного товариства. У своєму зверненні В.М. Лігін проаналізував потреби Півдня Російської імперії у кваліфікованих кадрах і можливості їх підготовки силами місцевих просвітян. Такі ідеї В.М. Лігіна активно підтримував його покровитель і друг ще з студентської лави – Сергій Юлійович Вітте [10, с. 57-60].

За ініціативою С.Ю. Вітте, Міністерство фінансів сприяло поширенню у Росії вищої технічної та комерційної освіти. Таким чином, на думку самого Вітте, можна було вирішити цілу низку проблем у народному господарстві країни. Згідно кошторису, Міністерством фінансів щорічно відпускались значні грошові суми на утримання політехнічних інститутів. При безпосередній участі Міністерства фінансів створюються Київський і Варшавський (обидва у 1898 р.) та Санкт-Петербурзький (восени 1902 р.) політехнічні інститути [11, с. 128-130].

1897 р. став переломним у кар'єрі Валеріана Миколайовича. Його було рекомендовано, як одного з кандидатів на посаду Міністра народної освіти. Але він не отримав цієї посади. Його призначили попечителем Варшавського навчального округу, де він активно сприяв відкриттю Варшавського відділення Імператорського російського технічного товариства (1897 р.) та Варшавського політехнічного інституту (1898 р.). Невдовзі, у 1900 р. він помер у Франції під час відпочинку від серцевого нападу. Похований в Одесі.

Мрія Валеріана Миколайовича Лігіна про створення політехнічного інституту в Одесі здійснилася у 1918 р. та була фактично останньою справою Одеського відділення ІРТТ. Незважаючи на величезну роботу, що була пророблена В.М. Лігіним для розвитку Відділення, він був людиною дуже скромною. Але до останніх днів свого життя турбувався про справи свого улюбленого Відділення та кожного свого приїзду до Одеси намагався завітати на засідання. На згадку про заслуги перед Товариством його було обрано почесним членом Товариства довічно. Його робота стала

важливим підґрунтям для розвитку не тільки Одеського Товариства, але й цілого регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Записки Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества. – 1897. – № 5-6. – Одесса, 1889. – С. 1-15.
2. Протокол общего собрания 15 сентября 1888 г. // Записки Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества. – Сентябрь-декабрь, 1888. – Одесса, 1889. – С. 44-49.
3. Отчет о деятельности Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества за 1892 г. // Записки Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества. – Январь-апрель, 1893. – Одесса, 1889. – С. 1-55.
4. Отчет о деятельности Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества за 1890 г. – Одес-

са, 1891. – 19 с.

5. Отчет о деятельности Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества за 1891 г. – Одесса, 1892. – 44 с.
6. Отчет о деятельности Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества за 1894 г. – Одесса, 1895. – 78 с.
7. Некролог. В.Н. Лигин. // Записки Одесского Отделения Императорского Русского Технического общества. – 1900. – Вып. 1. – С. 44-49.
8. Тимошенко С.П. Инженерное образование в России (Перевод с англ. В.И. Иванова-Дятлова) / С.П. Тимошенко. – Люберцы: ПИК ВИНТИ, 1996. – 84 с.
9. Столетие Одессы. – Одесса, 1894. – 112 с.
10. Граф С.Ю. Витте. Воспоминания. Т. 3. – Москва: Государственное издательство, 1924. – 395 с.
11. Ильин С.В. Витте. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 511 с.

Олійник Ольга Внесок В.М. Лігіна (1846-1900) у розвиток Одеського Відділення Російського технічного товариства

Метою статті є висвітлення деяких сторінок життя та діяльності професора В.М. Лігіна (1846-1900) і, насамперед, його діяльності на посаді голови Одеського відділення Російського технічного товариства.

Ключові слова: В.М. Лігін, Одеське відділення Російського технічного товариства, будинок Товариства, Школа десятичників

Олейник Ольга Вклад В.Н. Лигина (1846-1900) в развитие Одесского отделения Русского технического общества

Целью статьи является освещение некоторых страниц жизни и деятельности профессора В.М. Лигина (1846-1900) и, прежде всего, его деятельности на посту председателя Одесского отделения Русского технического общества.

Ключевые слова: В.Н. Лигин, Одесское отделение Русского технического общества, дом Общества, Школа десятичников

Oliinyk Olha Contributions of Valerian Lihin (1846-1900) in the development of the Odessa Department of the Russian Technical Society

The purpose of our article is to highlight some of the pages of life of professor V. Lihin (1846-1900). The main objective of our article – to describe his activities as the head of Odessa Department of Russian Technical Society. The meaning of his affairs for the development of the Department and whole region. Thanks to his activities the Department expanded to 350 members and 9 units. Department activity has become very diversification as: exhibitions, excursions, Course of taking photo, laboratories. Since 1885 the Odessa Department began to publish its own magazine. The Odessa Department conducted cooperation with local authorities, industrialists and merchants.

A wide range of the Department's activity posed the question to create their own center. Lihin used his influence in the community to obtain land for the construction of the center of the Odessa Department. In 1892 was opened a large center built by project designed by the members of society.

Valerian Lihin clearly understood the importance of quality education for the development of society. Economic growth is not possible without the development of the industry. City and regions needed engineers. Lihin dreamed of opening Polytechnic Institute in Odessa.

For 15 years under his supervision the Department built its own center, opened a School of foremen, whole range of different courses.

Keywords: V. Lihin, Odessa Department of the Russian Technical Society, Society's building, School of foremen

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 11.06.2017 р.